

Irena Rudziewicz

Olsztyn

Aspekty ludowe w twórczych dokonaniach Franciszka Bahuszewicza

Franciszek Bahuszewicz (1840–1900) białoruski poeta, prozaik i publicysta, pisarz wrażliwy na kwestie społecznej egzystencji, na ekonomiczne i moralne dylematy chłopskiej gromady, czerpiący przykład z własnego doświadczenia i osobistych obserwacji dokonywał w utworach literackich dokładnej analizy zróżnicowanych stron życia, wykazując ogromne przywiązanie do rodzimej kultury, do wartości i ideałów swojego środowiska, do rodzinnej ziemi i twórczości ludowej.

Bahuszewicz jest autorem nie tylko utworów poetyckich, ale i prozatorskich, które tworzył zgodnie z uczuciowymi wzorcami ludu wiejskiego, pokazując zarówno codzienne przeżycia ludzi, jak i najważniejsze zagadnienia, pytania i problemy istnienia narodu. W sposób zwyczajny, prosty, dostępny dla szerokich rzesz ludu białoruskiego Bahuszewicz mówił o sprawach im bliskich, miejscach znanych, krajobrazach i pejzażach znajomych, obszarach wiejskich, wkładając w te opowieści głębokie treści, odzwierciedlające stany psychiczne i bohaterów i autora, utrwalające fakty społeczne, kształły indywidualnych uczuć i myśli. Wielokrotnie przy tym poeta wykorzystywał różnorodne chwytły z kręgu poetyki twórczości ludowej, a źródłem zróżnicowanych tematów, wątków i motywów jego utworów w przeważającej części była zarówno wieś białoruska, jak i wieś rozumiana bardziej szeroko jako odrębna struktura, złożone środowisko, wielopłaszczyznowa rzeczywistość z zamkniętym i zróżnicowanym kręgiem wiejskich realiów.

Znając folklor, twórczość ludową ukraińską, polską i rosyjską, Bahuszewicz przede wszystkim wykorzystywał źródła białoruskie, transponował wybrane wątki i motywy, przedstawiając lub na ich podstawie tworząc oryginalne.

nalne tematy z wykorzystaniem charakterystycznych dla twórczości ludowej środków wyrazu artystycznego, materiału folklorystycznego, podporządkowując go własnej wizji, własnym celom poetyckim i artystycznym. Ludowy ton wielu utworów wypływa u Bahuszewicza z bardzo zróżnicowanych pobudek, szeregu zewnętrznych przyczyn i wewnętrznych motywów, z potrzeb duchowych, z osobistych odczuć, przeżyć, doświadczeń i refleksji. Wykorzystuje poeta środki i styl wypowiedzi ludowych, całe bogactwo żywego języka właściwego dla ludu, składnię i słownictwo wzięte z życia ludzi głęboko i silnie związanych z ziemią i naturą. Zarówno poeta, jak i jego bohaterowie, byli nierozzerwalnie złączeni z przyrodą, połączeni z nią duchowo i psychicznie, czerpiąc z niej ukojenie i siłę, radość i wytchnienie, wypłakując na jej łonie gorycz i rozczarowanie, ból i cierpienia, smutek i rozżalenie.

Reminiscencjom z białoruskich źródeł ludowych towarzyszą w utworach Bahuszewicza bogato rozwinięte motywy wiejskie, obfitujące w liczne ślady ludowej poetyki, przedstawiające całe bogactwo i różnorodność typów ludzkich w ich życiu codziennym, z zabobonach i wierzeniach, w obyczajach i modlitwach, w ciężkiej pracy i chwilach odpoczynku. W krótkich, prostych, barwnych, interesująco i żywo napisanych opowiadaniach Bahuszewicz na tle życia społecznego kreśli sylwetki swoich bohaterów, uwypuklając charakter i duszę chłopca, po mistrzowsku oddając jego poczucie humoru, umiejętność śmiania się z obserwowanych, często absurdalnych zdarzeń i swoich własnych perypetii, odważnie rysując chłopskie uczucia, marzenia, plany i dążenia, tworząc realistyczne obrazki życia wiejskiego.

Fabula tych krótkich opowiadań oparta najczęściej na opowieściach ludowych, co jest widoczne w wykorzystaniu charakterystycznych środków artystycznych, właściwości ludowego języka, plastyki i metaforyki, co pozwala pisarzowi wczuć się w psychikę mieszkańców wsi, pokazać ich mentalność, specyficzny światopogląd, oryginalne poczucie etyki, humoru, sposobu rozumowania. W opowiadaniu „Сведка” autor dobrotliwie śmieje się z bohatera, który posłusznie staje przed sądem jako świadek, choć, jak sam logicznie twierdzi, nic nie wie i nic nie widział. *Як у сведкі, дык у сведкі. Хоць я нічым нічога, казаў той, нікому ніколі*¹, – stwierdza bohater, ale przed sądem zjawia się.

W czasie rozprawy sądowej świadek uczciwie przedstawia wszystkie swoje czynności, opisuje przeżycia, które nie mają jednak nic wspólnego z rozpatrywaną sprawą. Śmieje się przy okazji nad tymi, którzy podali go do sądu jako świadka, który w rzeczywistości nawet nie wiedział o zaistniałych wydarzeniach.

¹ Ф. Багушэвіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 118.

“А відзеў ты (пытаюць суддзі), як Пятрук Сутка Бартку біў?”

“Калі?” – пытаю.

“Да тагды, як тое было?”

“Не ведаю”, – кажу.

“Які ж ты сведка?”

“Але, – кажу, – які ж я сведка?”

І пайшоў дахаты².

Bohaterami większości utworów Bahuszewicza byli ludzie zwykli, w przeważającej części mieszkańcy wsi, pełni wad i ułomności ludzkich. Wyłapywał je poeta i ośmieszał, ironizując i żartując, ale bez sarkazmu, cynizmu czy też drwiny. W tym celu wykorzystywał język ludowy, jego specyficzne właściwości i charakterystyczne cechy, odwoływał się do śmiechu, który w utworach literackich pełni *ważne funkcje integracyjne, katartyczne, karci i bawi, przywraca równowagę psychiczną, towarzyszy konfliktom i ujawnia je, pozwala ludziom spojrzeć na rzeczywistość z filozoficznego dystansu*³.

Wielokrotnie odwoływał się Bahuszewicz do ludowych gatunków prozatorskich, tworząc opowieści i gawędy, wkładając opowiadanie o zachodzących wydarzeniach w usta naocznego uczestnika, ulegając wpływowi literatury romantycznej, szczególnie twórczości T. Szewczenki i A. Mickiewicza, nie tracąc jednak swojej oryginalności. Białoruski poeta podania i legendy ludowe wykorzystywał twórczo, stają się one źródłem bezpośredniego zainteresowania człowiekiem, przede wszystkim, mieszkańcem wsi, jego poglądami i sposobem myślenia, mentalnością i podejściem do życia. Uprawiający ziemię chłopci, często biedni, zahukani, doświadczeni przez los i panów, zachowują naturalność i prostotę, wykazują poczucie swoistego humoru, co wyraża się w umiejętności ironicznego spojrzenia na siebie, swoje wady, nie-realne marzenia i plany. Widać to wyraźnie w opowiadaniu „Дзядзіна”, gdzie w sposób humorystyczny, z wykorzystaniem typowego dla twórczości ludowej środka artystycznego, jakim jest hiperbola, autor wyolbrzymił wymarzone przez chłopca bogactwo, które przepadło w jednej chwili, pozostawiając rozczarowanie, smutek i codzienną biedę:

Ну, і дзядзіна ў мяне была, а багатая дык багатая! Было ў яе сем маргоў зямлі, адна каза, сем хлявоў, тры гумны, а ўсе поўныя: у адным мак, у другім – так, а ў трэцім цапы віселі... А парсюкі кормныя ў дзядзіны дык такія былі, што праз парог не маглі пралезці; але пад парогам дзірачка была, дык туды лазілі!⁴.

² Ibidem, s. 119–120.

³ K. Żygulski, *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*, Warszawa 1976, s. 226.

⁴ Ф. Багушэвіч, *Творы...*, op. cit., s. 121.

Autor dobrotliwie naśmiewa się z nierealnych chłopskich marzeń i wyobrażeń o dobrobycie, obfitości plonów, nadmiarze pokarmu w chałupie, bogactwie. Ze swojej wiary w cuda śmiał się i sam narrator. I był to śmiech przez łzy typowy dla tych, którzy nie mają, jak w bajkach, nic do stracenia:

А грачыха ў маёй дзядзіны калі зарадзіла! Вот дару Богага было! Калі палажылі стог на слупе каля прышечку, дык вот быў стог! Але зрабілася няшчасце: дзядзіна хусты прала, хтосьці дзвярмі стукнуў, стог перавярнуўся ў начоўкі – і ратуначку не было!

Вот мая дзядзіна і збяднела. А тут дзяцей з асьміна, а карміць няма чым⁵.

W tworzonych poetyckich i prozatorskich utworach Bahuszewicz sięgał do opowieści z lat dziecińczych, wzorował się na ich intonacji, składni, środkach leksykalnych i sposobach obrazowania, trawestował wątki, symbole, tematy, gatunki z białoruskiej poezji ludowej, trafnie przekazując chłopskie pojmowanie ładu świata, ludową mentalność i tradycyjne podejście do ziemi, okolicy, przyrody, własnego domu.

Wykorzystując materiał z bajek, zagadek, pieśni, podań ludu białoruskiego Bahuszewicz nasycił swoje utwory oryginalną treścią, ożywił ludowymi przysłowiami i metaforami, porzekadłami i folklorystycznymi spostrzeżeniami, dążąc do naturalności, potoczności i prostoty mowy. Atmosfera rodzinnych stron, mity, baśnie i opowiadania zapamiętane z dzieciństwa, prymitywne, ale i urzekające elementy fantastyki ludowej wpływały na nasycenie utworów autentycznością języka, obrazów, tematów, przeżyć, opisów bohaterów i swojskich krajobrazów. Z chłopskiego widzenia świata, z twórczości ludowej, z fascynacji urokami i pięknem przyrody wyrastały pełne baśniowego uroku utwory Bahuszewicza mówiące o ludziach związanych z ziemią, żyjących z zgodzie z naturą i rytmem świata przyrody, czerpiących siłę z moralno-etycznych norm, wypracowanych przez pokolenia.

Bahuszewicz kpi sobie ze strachu małżonków w opowieści starego leśnika (opowiadanie „Палясоўшчык”). Dostrzega w niej ironiczny uśmiech samego narratora, tak charakterystyczny dla ludowego poczucia humoru, szczególnie przy opowiadaniu bajek. Prosty chłop umiał śmiać się z siebie, swoich wierzeń, strachów, zabobonów. Elementy żartu przeplatały się z refleksjami samego autora na temat przesądów chłopskich, ciemnoty, wiary w moce nadprzyrodzone, wynikające z obserwacji przyrody i jej siły. Bez dodatkowych komentarzy, w sposób lakoniczny, w prostej formie, za

⁵ Ibidem, s. 121–122.

pomocą zwięzłe narysowanych obrazów Bahuszewicz opisał przeżycia bohaterów poprzez analogię ze zjawiskami przyrody, przedstawionymi w postaci wyobrazonego niedźwiedzia. Ten charakterystyczny dla twórczości ludowej paralelizm podkreślał bliskość Bahuszewicza z ludem, umiejętność posługiwania się tak znamioną dla twórczości ustnej prostotą formy, zdolność wyrażania chłopskiego sposobu myślenia i obrazowania oraz oryginalnego przetwarzania i satyrycznego wykorzystywania wiejskich wierzeń, podań, baśni i zabobonów:

Калі чую: вываратня аж калышацца, хтосьці ідзе з другога канца на спатканне... Так і ёсць, ён, мядзведзь, сапець, аж страх. А дожджык як з рэшата сыпе. А ведаю я, што мядзведзь палахлівы, але ж і я не надта, каб ад яго смялейшы. Дай, думаю, спалохаю я яго. Як зараву я по-мядзведжаму – уга! А ён – шабалдыхць у балота, а крыкнуў, як чалавек: “Ах!”.

Лячу бардзеі дахаты, ці не задраў ён маёй каровы? Не, дзякваць Богу, ходзе па гародчыку. Я ў хату шусць⁶.

Wykorzystuje Bahuszewicz również ludowe wątki fantastyczne, w zasadniczy sposób je przekształcając i twórczo opracowując. Na ludowych baśniowych i fantastycznych tematach opartych zostało sporo zróżnicowanych wierszy i ballad, w których znaczącą rolę odgrywa paralelizm, wykazujący głębokie związki, paralele i analogie utworów poety z twórczością ludową. Bahuszewicz wielokrotnie równolegle zestawiał obrazy wzięte ze świata przyrody, z otaczającej ludzi natury z opisami, wynikającymi z codziennego życia, z przeżyć człowieka. W większości utworów te związki między zjawiskami przyrody a życiem człowieka są bardzo emocjonalne, choć w przeważającej części elementy przyrodnicze są bardziej rozbudowane, stanowią szerokie i rozwinięte tło dla przeżyć bohatera, wprowadzając w specyficzną baśniową atmosferę, podkreślają łączący przyrodę i los człowieka nastrój.

Sięgając do tradycyjnych motywów i wątków ludowych, wykorzystując znane i popularne elementy baśniowe, jak na przykład o zaprzędaniu duszy diabłu („Ballada”), o pobycie w piekle („Byu u czyscy”), Bahuszewicz je ożywia, rozwija, aktualizuje często w duchu fantastycznym, groteskowym, baśniowym. Twórczo opracowując baśniowy motyw o cudownym kwiecie paproci w poemacie „Chciwiec i skarb na Światoha Jana”, poeta opisał zjawiska przyrody w zestawieniu z obrazami charakterów ludzkich, co pozwoliło wypuklić chciwość chłopca, który dążył do wzbogacenia się, powiększenia majątku, zdobycia skarbów i pieniędzy bez żadnego wysiłku, pracy, przy pomocy cudu i nieczystej siły. Tajemniczy, magiczny, zagadkowy, groźny świat

⁶ Ibidem, s. 120.

zaczarowanego lasu przyciągał do siebie ludzi złych, chciwych, żądnych władzy i pieniędzy. Unikali tych leśnych odstępów, świata magii i czarów ludzie spokojni, uczciwi, pracowici, rozważni, *bajalisia ludzi u toj les zachodzić*⁷, gdyż nie oczekiwali niczego dobrego od nieczystej siły, zaklęć, czarów, nie wierzyli w możliwość bogactwa i szczęścia bez pracy i wysiłku. Ukazując szczegóły i drobiazgi ze świata przyrody, rysując obrazy ze świata roślinnego i zwierzęcego Bahuszewicz przygotowywał do rozwiązań negatywnych, niepomyślnych, niezgodnych i kontrastowych z marzeniami, zamiarami, dążeniami i planami chciwego bohatera.

A wauki, miadźwiedzi, katy i sabaki,
 Hadziny, rapuchi i zwiary usiaki
 Kali zahałosiać, jak zakryczać ptaszki,
 Aż chciucu za skuraj sypnuli muraszki⁸.

Przedstawiany przez poetę świat nie jest idealny, występują w nim elementy chciwości, niechęci, antagonizmów, zazdrości, egoizmu, ale jest to obraz realny, swojski, znany, pełen opisów rodzinnego pejzażu i wiejskich obyczajów, drobnych zdarzeń i faktów codziennego życia, oddający myślenie i odczucia chłopów, ich poglądy i przesady, wiarę i koloryt sielskiego bytu. Zgodnie z wierzeniami, przesadami i ludowymi zabobonami Bahuszewicz opisywał również przyrodę w pełnej jedności z losami człowieka, w stałej łączności z mieszkańcami wsi, którzy żyją zgodnie z rytmem natury. I tylko ludzie przebywający w świecie chciwości, marzeń o bogactwie, tracą kontakt z przyrodą, zawierzają słowom, czorta i wiedźmy, zatracając odwieczną ludową mądrość, by nie wierzyć obietnicom nieczystej siły:

Ahlanuusia, widzie – aż no czort smiajetca,
 Kryulaje, rahocze, za boki biaretca!
 Tut abamleu chciwiec, jak snop, pawaliusia.
 Na raniccy tolki z rasoj prabudziusia
 I napiersz zahlanuu skarb jaho ci ceły?
 Zirk! I huby razwiesiu, i staić zdurnieli:
 U miachu usio treski, a hroszy nia stała.
 A dusza za czary na wiaki prapała!⁹

Jak próbowaliśmy stwierdzić, w poetyckiej i prozatorskiej twórczości Bahuszewicza występuje w przeważającej części rodzima tematyka, bar-dzo realistyczne przedstawione bogate szczegóły codziennego życia przede

⁷ *Dudka Białoruskaja Macieja Buraczka*, Kraków 1891, s. 37.

⁸ *Ibidem*, s. 42–43.

⁹ *Ibidem*, s. 45.

wszystkim bohaterów wiejskich, oryginalne podejście i ciekawe ujęcie ludowych postaci, którzy częstokroć wyróżniają się swoistym poczuciem humoru, dosadnym językiem, specyficznym stosunkiem do otaczającej rzeczywistości i oryginalnym światopoglądem. Pisarza interesuje mentalność środowiska chłopskiego, wartości moralne i obyczajowe, specyficzne warunki bytowe i styl życia, świat pojęć i doznań, uczuć i przeżyć, wyobrażeń i motywów utrwalonych przez twórczość ludową. Czerpiąc z zasobów białoruskiej kultury ludowej, Bahuszewicz pragnie wcielić ją do narodowego życia duchowego, do ogólnoludzkich wartości, podkreślając rolę i miejsce warstw chłopskich, środowiska wiejskiego w rozwoju społeczeństw i narodów.

STRESZCZENIE

ASPEKTY LUDOWE W TWÓRCZOŚCI FRANCISZKA BAHUSZEWICZA

Na podstawie wybranych tekstów prozatorskich, przede wszystkim opowiadań oraz niektórych utworów poetyckich, przedstawiono wykorzystywanie przez Bahuszewicza wątków i motywów z białoruskiej twórczości ludowej. Zwrócono przede wszystkim uwagę na elementy baśniowe oraz fantastyczne, podkreślono rolę i znaczenie ludowego poczucia humoru i specyficznego języka, rodzinnej ziemi i twórczości ludowej.

Słowa kluczowe: białoruski poeta, prozaik i publicysta, wieś białoruska, ludowa mentalność, podania i legendy ludowe, hiperbola, śmiech, tematy baśniowe i fantastyczne.

SUMMARY

FOLK ASPECTS IN FRANTSISHEK BAHUSHEVICH'S LITERARY CREATIONS

In the article motifs from the Belarusian folk creations used by Bahushevich in his prose, mainly tales, as well as particular poetic works have been presented. Special attention is paid to fairytale and fantasy elements. Additionally, the role and the significance of the folk sense of humour and the specific language are emphasized.

Key words: Belarusian poet and writer, Belarusian country, folk mentality, folk myths and legends, hyperbole, laugh, fairy tale and fantastic themes.